

UDK 323.26(437.3):355.02(497.1)"1968"

*Jurij Hadalin***Tito in praška pomlad
v jugoslovanskih diplomatskih virih*

Množica dokumentov, ki so nastali pred januarskimi spremembami, priča o velikem interesu Jugoslavije za reformni proces, začrtan na XIII. kongresu Komunistične partije Češkoslovaške 1966.¹ Tedanje vodstvo ČSSR sicer ni bilo naklonjeno znatnejši gospodarski reformi ali večji demokratizaciji javnega življenja. V gospodarstvu je ostal centralnoplanski sistem, v katerem pa se je upoštevalo blagovno-denarne tokove in povečala samostojnost podjetij. Reforma je bila nujna zaradi gospodarske stagnacije, odprta pa so bila tudi druga pereča vprašanja, med njimi je bila najpomembnejša pravna ureditev statusa Slovaške.²

Dobre odnose med državama potrjujeta dva obiska najvišjih predstavnikov ČSSR v Jugoslaviji.³ Maja 1967 je Josipa Broza - Tita obiskal podpredsednik češkoslovaške vlade Oldřich Černík, septembra pa je na Titovo povabilo na neuradni delovni obisk prišel še predsednik ČSSR in generalni sekretar KPČ Antonín Novotný. Černík je v pogovoru s Titom menil, da ima reforma na Češkoslovaškem podobne cilje, kot jih je zastavila gospodarska in družbena reforma v Jugoslaviji. Razlikovali naj bi se v tem, da so jugoslovanske reforme bile globlje, kot so jih načrtovali v ČSSR.⁴ Kljub temu da se je češkoslovaško vodstvo poskušalo izogibati primerjavi reformnih procesov, je bila po obisku Novotnýja oblikovana posebna skupina, ki naj bi skrbela za razširitev sode-

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: jurij.hadalin@inz.si

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Savez socialističkog radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) (fond 142), fasc. 532, Privredna reforma ČSSR.

² AJ, fond 142, fasc. 532, Izvod iz izveštaja o boravku studijske delegacije SSRNJ u ČSSR.

³ Tesnejše sodelovanje med državama označuje tudi izmenjava obiskov predsednikov država Novotnýja in Tita v letih 1964–1965; Muzej istorije Jugoslavije (MIJ), KPR, I-3-a/19-14, Poseta predsednika Čehoslovačke Antonina Novotnog SFRJ od 11.–15. IX. 1967: Zabeleška o završnim razgovorima izmedju predsednika Tita i predsednika Novotnog u Beloj vili na Brionima 14. septembra 1967. godine. Dober kazalnik medsebojnih odnosov navadno predstavlja tudi obseg trgovskih poslov med državama, Češkoslovaška je bila peti največji jugoslovanski zunanjetrgovinski partner, drugi največji med socialističnimi državami. Ljubodrag Dimić: Pogled iz Beograda na Čehoslovačku 1968. godine. V: Tokovi istorije, 2005, št. 3–4, str. 214.

⁴ Ljubodrag Dimić, n. d., str. 209.

lovanja z Jugoslavijo.⁵ Po jugoslovanski oceni naj bi češkoslovaška reforma zaostрила družbena vprašanja, predvsem na kulturnem področju, pojavljati so se začele zahteve po večji demokratizaciji, skrb vzbujajoča pa je bila dvoumna vloga KPČ v reformnih procesih. Češkoslovaški voditelji so izražali bojazen, da bi reformni procesi zašli iz danih okvirjev, od tod so izhajale občasne nasprotujoče reakcije in zaostritve na idejnem področju. Kmalu po uvedbi reform je tako Novotný ostro nastopil proti kulturni srenji in zamenjal zagovornike elastičnejših pogledov na Ideološkem oddelku CK. Ostro je nastopil tudi proti Društvu pisateljev, saj je na njihovem kongresu⁶ prišlo do splošne kritike partijske politike. Kongres je delegacija KPČ zapustila, njen vodja Jiří Hendrych pa je trdil, da so bili določeni nastopi »najhujši napadi na KPČ po letu 1948«. V ZKJ so ocenili, da to ne bo izzvalo večjih odklonov v začrtani politiki KPČ, ki je predvidevala manjše vpletanje v kulturno dejavnost.⁷

Po vrnitvi Novotnýja iz Jugoslavije se je sestal III. plenum CK KPČ. S prekinitevami je trajal tri mesece, prinesel pa je korenite spremembe. V vodstvu partije je prišlo do spopada med zagovorniki reform in konservativno linijo, dodatno je dogajanje podžgal sam Novotný v razpravi z Aleksandrom Dubčkom o slovaškem nacionalnem vprašanju, federalizaciji in vlogi partijskega aparata v vodenju države.⁸ Novembra je bil prekinjen zaradi odhoda delegacije KPČ na 50. obletnico oktobrske revolucije, kjer je Novotný uspel prepričati sovjetskega voditelja Leonida Brežnjeva, da poseže v tok plenuma, saj je bil njegov položaj resno oslavljen. Brežnjev je v Prago prišel 9. decembra in se po dvodnevni pogovorih z vpletenimi odločil, da se ne bo vmešaval v razvoj dogajanja. Jugoslovanska stran je bila o dogajanju na plenumu dobro obveščena; o prihajajočih kadrovske spremembah je jugoslovanski sekretariat za zunanje zadeve dobil obvestilo že 13. decembra. Prvi sekretar veleposlaništva Vašek je omenil, da se zelo ostro postavlja vprašanje kopičenja vodilnih funkcij; Novotný je namreč imel vodilno funkcijo tako v državnem kot partijskem aparatu. Izpostavil je nasprotovanje Moravcev in Slovakov Novotnýju, Brežnjegov obisk pa je opisal kot izključno namenjen rešitvi notranjih težav. Odhod Novotnýja s položaja sekretarja KPČ je bil v tem času že sprejet kot dejstvo, ni pa se še pojavljalo ime Aleksandra Dubčka. Kot najverjetnejša kandidata za Novotnýjev položaj sta se omenjala Černik in Hendrych.⁹

⁵ AJ, fond CK SKJ (fond 507), fasc. IX, 22/I-156-245, I-197, Informacija o bilateralnim odnosima SFRJ-ČSSR, 14. 2. 1968.

⁶ Jaroslav Navratil et al.: The Prague spring, a national security archive documents reader. Praha 1998, str. 8–12.

⁷ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Poseta predsednika Čehoslovačke Antonina Novotnog SFRJ od 11.–15. IX. 1967: Unutrašnja kretanja u ČSSR.

⁸ Speeches by Alexander Dubček and Antonin Novotny at the CPCz CC Plenum, October 30–31, 1967, v The Prague spring, 1998, str. 13–17.

⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-187, Zabeleška o razgovoru D. Nikolića, referenta za ČSSR, sa M. Vašekom, I. sekretarom ambasade ČSSR, na ručku, 13. XII. 1967 g.

Precej neposreden je bil v svojih ugotovitvah tudi CK ZKJ: »Latentni spor v najožjem vodstvu KPČ o bistvenih vprašanjih nadaljnjega notranjega razvoja Češkoslovaške je bil močneje izražen na oktobrskem plenumu. Vendar pa je vztrajanje Novotnýja in še nekaterih drugih funkcionarjev KPČ, da bi to okarakterizirali kot posledico nacionalističnih pogledov slovaškega vodstva, naletelo na kritiko večine partijskih funkcionarjev.«¹⁰ Decembra je Novotný samokritično nastopil, vendar je splošno stanje v državi, kjer je poleg težav pri gospodarski reformi in spora s kulturno srenjo prišlo še do študentskih demonstracij, delovalo proti njemu. V poročilu mednarodne komisije omenjajo, da ga nekateri poprejšnji zagovorniki zapuščajo. Novotný je po mučnih razpravah svoj položaj predal v roke CK, ki je o njem odločal na nadaljevanju plenuma 3. januarja 1968. Na podlagi podatkov ambasade sta se kot najverjetnejša naslednika Novotnýja pojavljala Černík ali Josef Smrkovski. Hendrych naj ne bi bil sprejemljiv, ker naj bi v želji po vodilnem položaju napeljal do diskreditacije Novotnýja z napadi na Slovake.¹¹ Novotnýja je 6. januarja nasledil dotedanji prvi sekretar KP Slovaške Aleksander Dubček. V poročilu sekretariata za zunanje zadeve je omenjen kot eden izmed nosilcev naprednih koncepcij, ki je vztrajal na doslednem izvajanju načrtanih reform, v kontekstu pa vedno opozarjal na problem Slovaške. Sledi pa opozorilo, da je kljub velikemu uspehu naprednih sil treba pričakovati nove spopade in odpor do demokratizacije, saj: »Trenutna rešitev krize ni niti definitivna, niti čista.«¹²

Sprememba vodstva ni povzročila takojšnjih radikalnih sprememb, vendar pa je bilo kmalu po izvolitvi Dubčka začetiti premike. Že januarja je odmevala rehabilitacija nekaterih piscev, izbrano je bilo novo vodstvo društva pisateljev, dober odziv so spremembe doživele tudi na Slovaškem, kjer so odločitve januarskega plenuma dobile močno podporo na plenumu CK KP Slovaške. Bolj kot odobravanje domače javnosti je bilo pomembno mnenje preostalih članic vzhodnega bloka o spremembah na češkoslovaškem vrhu. Sovjetski tisk je o dogodkih poročal precej zadržano, na Madžarskem pa so menili, da je menjava Novotnýja bila za popuščanje napetosti in normalizacijo razmer nujna. Veliko bolj so bili zaskrbljeni v Nemški demokratični republiki, bali so se razmaha liberalizma in sprememb politike ČSSR do Zvezne republike Nemčije. Madžarski ambasador v Pragi je trdil, da so »Rusi navijali za Novotnýja«, sovjetski ambasador pa je dejal, da je Novotný naredil napako, ker ni »pravočasno likvidiral opozicije in dovolil zlorabo demokracije«.¹³ Češkoslovaški ambasador Ladislav Šimovič je menil, da na spremembe v Sovjetski zvezi gledajo s strahom.

¹⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-113, Informacija o najnovijoj situaciji u rukovodstvu KPČ, 28. XII. 1967.

¹¹ Prav tam.

¹² Diplomatski arhiv Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije, PA 1968, fasc. 25, Informacija br. 1/68-I U-AI Promene u rukovodstvu KPČ, 4654.

¹³ DA MIP, PA 1968, fasc. 26, Informacija br. 7/68. A.I. O reagovanju na najnovije promene u ČSSR, 2. 2. 1968, 42923.

Novo vodstvo je sicer zagotovilo nespremenjeno zunanjo politiko, vendar menjava Novotnýja nikakor ni bila všeč Mihailu Suslovu, verjetno pa tudi Brežnjevju ne.¹⁴

V Jugoslaviji so spremembe pozdravljali. Kljub dobrim odnosom, ki so obstajali med državama že pred spremembami v češkoslovaškem vrhu, so na jugoslovanski ambasadi menili, da je januarski plenum odprl novo poglavje v bilateralnih odnosih. Oviro so predstavljale nazorske razlike, ki so omejevale uporabo jugoslovanskih izkušenj pri gospodarski in družbeni reformi. V boju med dvema konceptoma na januarskem plenumu je bila Jugoslavija veliko pomembnejši dejavnik, kot bi bilo to glede na realne odnose pričakovati. Skupina okrog Novotnýja je izpostavljala velike gospodarske probleme v Jugoslaviji, uporabljali pa so jo tudi kot zastraševalno sredstvo. Liberalneje usmerjeni ekonomist Ota Šik je bil ponovno obtožen, da je njegov koncept gospodarskih reform poskus prenosa jugoslovanskega modela na Češkoslovaško.¹⁵ Med plenumom so se širile vesti o tem, da določeni »protagonisti sprejema jugoslovanske prakse v ČSSR« vzdržujejo stike z jugoslovansko ambasado, zaradi česar se je tedaj prekinila večina stikov z jugoslovanskim predstavništvom. Tudi po plenumu so stiki ostali omejenega obsega, saj je bilo jasno, da je močna podpora skupini okrog Novotnýja prihajala iz sovjetske ambasade. Novo vodstvo bi s preveč očitnimi stiki s predstavniki SFRJ lahko sprožilo obtožbo, da je zašlo na jugoslovansko pot. Sekretar češkoslovaškega veleposlaništva je menil, da prihaja do poskusov tako iz tujine kot pri domačih dogmatskih silah, da bi spremembe v ČSSR prikazali kot posnemanje Jugoslavije.¹⁶ Sočasno je seveda bila prisotna zavest, da zmagovalna skupina predstavlja »jedro progresivnih sil«, torej demokratizacijo ne samo partijskih struktur, temveč celotne družbe. Pogled na razvoj dogodkov je bil previdljiv, saj je bilo notranje stanje v ČSSR predstavljeno kot boj med dvema različnima konceptoma notranje in zunanje politike. Zaradi močnega vpliva Sovjetske zveze ni bilo smiselno računati na večjo stopnjo razvoja gospodarskega in političnega sodelovanja z Jugoslavijo. Novo vodstvo z Dubčkom na čelu je izkazovalo prijateljski odnos do Jugoslavije in ZKJ, tudi o Titu naj bi se Dubček ob več priložnostih naklonjeno izrazil. Pritisk Sovjetske zveze in nerešeno vprašanje prevlade sil v vodstvu pa naj bi zavirala večje izraze tega občutka v javnosti. Do tega sklepa je prišlo ob obisku člana IO CK ZKJ Nijaza Dizdarevića pri CK KPČ februarja 1968. Kljub predlogu podpredsednika vlade Lubomira Štrougala Dubček namreč Dizdarevića ni sprejel iz »taktično-političnih razlogov«.¹⁷

¹⁴ DA MIP, PA 1968, fasc. 25, Zabeleška o razgovoru zamenika državnog sekretara za inostrane poslove M. Pavičevića, sa ambasadorom ČSSR L. Šimovičem, 17. 2. 1968, 46547.

¹⁵ DA MIP, PA 1968, fasc. 26, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 132, 17. 3. 1968, 410168.

¹⁶ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-200, Zabilježka o razgovoru L. Soldića, zamjenika načelnika Odeljenja za medjunarodne veze CK SKJ, i M. Vašeka, I. sekretara Ambasade ČSSR, 22. februara 1968 na večeri kod M. Tila, savetnika.

¹⁷ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-199, Neki aspekti odnosa SFRJ-ČSSR, 18. 2. 1968.

Januarski plenum je predstavljal prelomnico, ker so na njem sprejeli sklep, da je treba narediti vseobsegajoč program reform, o čemer se v javnosti ni veliko govorilo. Do večjega odziva je prišlo šele, ko je radikalnejši član predsedstva CK KPČ Josef Smrkovský sprožil javno razpravo z zapisom v časopisu Rude pravo.¹⁸ Prvi osnutki programa so bili pripravljene za sejo predsedstva CK KPČ 19. februarja, v javnosti pa se je program pojavil šele aprila. V Pragi je 22. februarja potekala slovesnost ob 20. obletnici februarske revolucije.¹⁹ Udeležili so se je vsi prvi sekretarji KP Varšavskega pakta. Sekretar Vašek se je v Beogradu spraševal, ali to pomeni, da so češkoslovaškemu vodstvu prišli izkazat podporo ali izvajati pritisk nad njim. Vodstvo ZKJ je na podlagi svojih ugotovitev o izogibanju preveliki konfrontaciji nanjo poslala delegacijo nižjega ranga s članom predsedstva CK ZKJ Veljkom Vlahovičem na čelu. Vašek je zagotovil, da je bil njegov obisk v ČSSR dobro sprejet in da ranga delegacije niso dojeli kot manjvrednega.²⁰

Konec februarja je konservativna struja zaradi prebega generala Jana Šejne doživela hud udarec, ki je močno okrepil položaj naprednih sil.²¹ Češkoslovaški mediji so izkoristili ponovno pridobljeno svobodo tiska in zgodba o generalovem pobegu je mobilizirala češkoslovaško javnost, saj se je s tem prvič javno začelo govoriti o korupciji na najvišjih mestih. Odprte so bile mnoge do tedaj tabuizirane teme, na dan je ponovno prišlo vprašanje o vlogi Tomaša G. Masaryka, Eduarda Beneša, samomoru Jana Masaryka,²² vprašanje opozicijskih strank, poprave krivic žrtvam stalinističnih procesov in slovaško vprašanje. Mobilizacija do tedaj nezainteresirane večine prebivalstva je še povečala pritiske, reforme so postale javna zahteva. Član CK KPČ František Vlasak²³ je v pogovoru z jugoslovanskim ambasadorjem v Pragi Trpetom Jakovlevskim dejal, da jih je hitrost dogajanja popolnoma presenetila, zato so izgubili nadzor nad

¹⁸ »What lies ahead« by Josef Smrkovsky: v *The Prague spring*, 1998, str. 45–51.

¹⁹ 22. februarja 1948 je z vojaškim udarom vso oblast na Češkoslovaškem prevzela KPČ in formirala popolnoma komunistično vlado. Več o tem v: Nikola B. Popović: *Sukob Tito-Stalin u svetlu sovjetizacije Istočne Evrope*, Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito-Staljin, Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 2007, str. 99–101.

²⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-200, Zabilježka o razgovoru L. Soldića, zamjenika načelnika Odelenja za međunarodne veze CK SKJ, i M. Vašeka, I. sekretara Ambasade ČSSR, 22. februara 1968 na večeri kod M. Tila, savetnika.

²¹ General Jan Šejna je bil odgovoren za politični resor v češkoslovaški vojski in je zaradi svojega položaja podrobno poznal občutljive podatke o Varšavskem paktu, bil je tudi osebni prijatelj sina Antonina Novotnýja. Na Zahod je prebegnil 25. 2. 1968, vzrok za prebeg je bila sprememba politične klime, saj naj bi bil vmešan v vojaške načrte za ohranitev Novotnýja na oblasti, grozilo pa mu je tudi sojenje zaradi poneverbe državnih sredstev. Do svoje smrti leta 1997 je v ZDA sodeloval z obveščevalnimi službami kot svetovalec, saj naj bi bil najvišji oficir sil Varšavskega pakta, ki je kdaj prebegnil na Zahod. Njegov beg je predstavljal resen udarec za češkoslovaško in sovjetsko vodstvo. Več v *The Prague spring*, 1998, str. 30.

²² AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-212, Zabeleška o razgovoru sekretara IK CKSKJ Mijalka Todorovića sa Ladislavom Šimovićem, ambasadorom ČSSR u SFRJ, 9. V. 1968.

²³ Po 30. 4. 1968 minister za društveno gospodarsko planiranje.

dogajanjem. Na januarskem plenumu še niso imeli razdelane nove platforme oziroma Akcijskega programa, kar je Novotný poskušal izkoristiti in v tem času z demagogijo pridobiti podporo delavskega razreda, močno podporo pa je imel v delu partijskega aparata, vojski in varnostnih službah. Do pobega generala Šejne je bilo stanje po njegovi oceni nevarno in nepredvidljivo, vendar je prav ta omogočil naprednim silam, da za reformno gibanje pridobijo širšo podporo. Medijska podpora je bila izkoriščena kot pritisk na voditelje, naj javno podprejo reformni proces in se distancirajo od Novotnýja. Kljub sprva mlačnemu odzivu na lokalnih partijskih konferencah, ki so deloma opogumile konservativni del vodstva, se je položaj hitro obrnil v prid naprednim silam. Seja predsedstva 14. marca je po Vlasakovem mnenju predstavljala popolno zmago nad konservativnim krilom. Vodstvo partije naj bi se znova postavilo na čelo procesa, po hitelo s pripravo programa, ga aprila predstavilo na plenumu in pripravilo kadrovske menjave na najvišjih mestih. Aleksander Dubček naj bi kljub presečenju nad tokom dogodkov razumel bistvo reformnega procesa in svojo »zgodovinsko odgovornost« ter bil pripravljen realizirati program in družbene spremembe, ki jih je prinašal. Spremembe v družbi so bile tako korenite, da je bilo vodstvu tedaj jasno, da bo potrebno dve leti pred predvidenim datumom sklicati predčasni kongres KPČ.²⁴

Podpora reformam na Češkoslovaškem v jugoslovanski javnosti je bila zelo široka, po mnenju sekretarja češkoslovaške ambasade Vaška je jugoslovanski tisk najbolj objektivno spremljal spremembe v ČSSR. Jugoslovanska stran je bila zainteresirana za obisk Aleksandra Dubčka, vendar pa so na češkoslovaški ambasadi ocenjevali, da notranjepolitični položaj in priprava plenuma KPČ tega ne dovoljujeta. Najpomembnejši razlog pa se je skrival v vedno večji napetosti med ČSSR in drugimi državami vzhodnega bloka, saj je Vašek trdil, da bi »obisk Dubčka v Jugoslaviji v tem trenutku lahko bil slabo sprejet pri nekaterih tretjih državah«.²⁵

Spremembe v ČSSR so pritegnile veliko zanimanje držav vzhodnega bloka, ker je pospešeni proces demokratizacije v očeh voditeljev ostalih držav Varšavskega pakta predstavljal negativen pojav in nezaželen vpliv na ostale članice Varšavskega pakta. Do prvih trenj je prišlo že 6. marca, ko je na sestanku politično-posvetovalnega komiteja Varšavskega pakta češkoslovaška partija doživela kritike na račun liberalizacije notranje politike, predvsem s strani Poljske²⁶ in NDR. Položaj v državi je po mnenju ostalih voditeljev vzhodnega bloka postal resen, saj naj bi češkoslovaška partija izgubljala vodilno vlogo v družbi. Pojavljale so se nove skupine, ki so poskušale delovati politično,

²⁴ DA MIP, PA 1968, fasc. 26, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 132, 17. 3. 1968, 410168.

²⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-206, Zabeleška o razgovoru saradnika Medjunarodnog odeljenja B. Miloševića sa prvim sekretarom Ambasade ČSSR u Bgd. M. Vašekom, 13. 3. 1968.

²⁶ Na Poljskem je prišlo v začetku marca 1968 do večjih študentskih nemirov in naraščajočega nezadovoljstva med državljani.

kar je predstavljalo potencialno nevarnost vzpostavitve aktivne opozicije. Poleg že prej politično angažiranega Društva pisateljev so se začeli zbirati pobudniki globljih reform tudi v okviru Socialdemokratske stranke, ki se je po letu 1948 vključila v Ljudsko fronto. V političnem življenju sta pomembno vlogo igrali interesni organizaciji Klub 231, v katerem so se združevale nekdanje žrtve stalinističnih procesov, in KAN (Klub angažiranih nepartijcev).

Do odprtih nesporazumov je prišlo 23. marca na sestanku 5 članic Varšavskega pakta v Dresdnu. Leonid Brežnjev je ostro kritiziral liberalno medijsko politiko in z zaskrbljenostjo govoril o spremembah, ki so predstavljale prevelika odstopanja od razmišljanj v sovjetski sferi. Władysław Gomułka je opozoril na podobnost z dogodki na Madžarskem 1956. Oldrich Černik je poskušal zagotoviti, da reforme ne predstavljajo odmika ČSSR iz sovjetske sfere ali oslabitve vodilne vloge partije. Zatrnil je, da je jedro KPČ zdravo in da se v češkoslovaški partiji in družbi ne ustvarja atmosfera strahu, »vlada le nenavadno močno zanimanje za politično življenje in usodo socializma«. ²⁷ In zanimanja ni manjkalo, saj je dva dni kasneje 134 češkoslovaških pisateljev in drugih kulturnikov poslalo Dubčku odprto pismo, v katerem so mu sporočili, naj se upre pritiskom tistih, ki so dvomili o smernicah češkoslovaške notranje politike. ²⁸

30. marca je Novotný izgubil položaj predsednika republike, zamenjal ga je general Ludvik Svoboda, ²⁹ ki je užival zaupanje tako na Češkem kot tudi v Moskvi. Pred svojim odstopom je Novotný v neobjavljenem intervjuju za ČTK izjavil, da ga je na ta položaj izvolila partija in da ga le partija lahko odpokliče. Izrazil je globoko nestrinjanje z nekaterimi ekstremnimi stališči v javni razpravi, vendar je načeloma sprejemal proces demokratizacije. ³⁰ Svoboda je nakazoval blago naklonjenost reformnim prizadevanjem, predstavljal pa je nevtralen izbor. Josef Smrkovsky, ki se je najprej tudi sam potegoval za to mesto, je dan po volitvah potrdil, da izbor Svobode namesto politično močne osebe, kot so najprej želeli, predstavlja de facto ukinitvev predsedniškega sistema. Sam je zato sprejel mesto predsednika skupščine. Kot enega bolj radikalnih reformistov ga je seveda zanimal tudi položaj predsednika vlade, a je na njem ostal sprejemljivejši Černik. ³¹ Na javnem glasovanju je bil Svoboda izbran soglasno. Kandidaturi sta se pred tem odpovedala Smrkovsky in Čestomir Čisar, ki sta imela v javnosti dokajšnjo podporo, a sta zaradi vpliva dresdenskega sestanka in opozoril tako predsedstva kot samega Dubčka kandidaturi umaknila. Trpe Jakovlevski je ocenjeval razmere v ČSSR kot umirjene, izvzemši nekaj manjših

²⁷ Stenographic Account of the Dresden Meeting, March 23, 1968 (Excerpts), v The Prague spring, 1998, str. 64–72.

²⁸ Open Letter from 134 Czechoslovak Writers and Cultural Figures to the CPCz Central Comitee, March 25, 1968, v The Prague spring, 1968, str. 76–77.

²⁹ Biografija na : <http://www.ludviksvoboda.cz/>, 25. 11. 2008.

³⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-210, Poročilo Riste Bajalskeg, novinarja Borbe, 23. 4. 1968.

³¹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-209, Zabilješka o razgovorima u Pragu, Bratislavi, Varšavi i Moskvi krajem marta 1968 (Zdenko Štambuk), 10. 4. 1968.

študentskih demonstracij v podporo Čisarju. Ves čas plenuma je bila v pripravljenosti delavska milica. Poraz konservativnih sil v vodstvu je bil popoln, preseneča pa njihov odziv na pritiske iz Dresdna, saj so se od teh javno ogradile.³² Velike kadrovske spremembe so sledile naslednji dan, Novotný je bil izključen tudi iz predsedstva KPČ³³ in začeli so z oblikovanjem nove vlade.³⁴ Dubček je v govoru ocenil dotedanji potek sprememb in potrdil zavezanost k vodilni vlogi partije. Po mnenju jugoslovanske ambasade je težavo predstavljal položaj Socialistične in Ljudske stranke, ki sta sicer sodelovali v Ljudski fronti, vendar je bilo njuno članstvo v dvomih ali naj se bori za politično prevlado ali sprejme vodilno vlogo KPČ. V javnosti ni bil objavljen del govora, ki se je dotikal mednarodnega povezovanja češkoslovaškega gospodarstva, najema kreditov na Zahodu in vloge medijev v angažiranju javnosti.³⁵

Zadnji dan plenuma, 5. aprila, je bil sprejet Akcijski program KPČ. Zaobjel je program družbenih in gospodarskih reform, ki ga je ambasador Šimovič označil za predmet splošne razprave, na podlagi katerega bodo vlada, skupščina in drugi organi izvajali praktične ukrepe.³⁶ Akcijski program je bil obsežen dokument, ki so ga v Beogradu natančno analizirali. Po jugoslovanskem mnenju je zastavil načelne smernice razvoja ČSSR in temeljno usmeritev češkoslovaških reform, v njem pa je bilo veliko kompromisov in nedorečenosti. Glede na komentarje nekaterih sodelujočih pri pripravi programa ugotavljajo, da je bila marsikatera formulacija že zastarela, saj je spontani razmah demokratičnega življenja določena načela presegel. Program po češkoslovaškem mnenju ni bil »niti evangelij, niti do podrobnosti izdelan tehnološki postopek, temveč spodbuda k nadaljnjemu razvoju«.³⁷

Poudarek je bil namenjen dejstvu, da so temeljne smernice programa izhajale iz specifičnih češkoslovaških pogojev. Dolgo obdobje centralistično-administrativnega sistema vodenja in konservativno-dogmatska vloga KPČ naj bi ustvarila protislovja, ki se niso skladala s češkoslovaško stvarnostjo. ČSSR kot industrijsko razvita država z močnim delavskim razredom in vplivno intelektualno elito, na visokem tehničnem in kulturnem nivoju, naj bi zato zapadla v splošno družbeno krizo.³⁸ Kljub poudarjanju izjemnosti češkoslovaških razmer je po mnenju analitika program zadržal zadostno mero zagotovil drugim socialističnim državam o vpetosti ČSSR v vzhodni blok. O globini sprememb priča zaveza, da

³² DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 165, 29. 3. 1968, 412255.

³³ 30. maja je izključen tudi iz CK. DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 300, 30. 5. 1968, 419890.

³⁴ DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 178, 2. 4. 1968, 412521.

³⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-124, Informacija o govoru A. Dubčeka na plenumu CK KPČ /1. aprila 1968. god/.

³⁶ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-208, Zabeleška o razgovoru pomočnika državnog sekretara M. Pešića sa ambasadorom ČSSR L. Šimovičem, 1. aprila 1968. godine.

³⁷ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-127, Osvrt na akcioni program KPČ.

³⁸ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-125, Informacija o unutrašnjem razvoju ČSSR i nekim spolnjepolitičkim implikacijama čehoslovačkih događaja.

spremembe ne smejo biti samo površinske, temveč morajo poseči v samo strukturo češkoslovaške družbe. Načela, ki so jih uvajali v družbeno življenje vse od januarja, so bila potrjena z deli programa, ki so zagotavljali skoraj popolno demokratizacijo medijev, kulture in znanosti.³⁹

Spremembe na gospodarskem področju so bile označene za nujne in so po Dubčkovu izjavi prinašale globoko gospodarsko reformo, ne pa dodelave že obstoječega sistema. Gospodarske težave, ki so jih poskušali reševati s korenitimi spremembami, so predstavljale največjo notranjepolitično oviro reformistom. Ocenjujejo, da bi te težave za agitacijo lahko izkoristila približno tretjina CK, ki je bila še vedno idejno na strani dogmatskih sil, kot odraz neuspeha reform pa bi jih lahko izkoristile tudi države vzhodnega bloka. Radikalni ukrepi, ki so vključevali tudi zaprtje nerentabilnih obratov, preusmeritev proizvodnih programov, spremembo plačne politike in naraščanje brezposelnosti, so naleteli na nerazumevanje med delavskim razredom. Odpor do sprememb je tedaj postajal opazen in je prehajal v stavkovno gibanje, ki je zahtevalo višanje dohodkov in življenjskega standarda.⁴⁰

Najbolj radikalne in v vzhodnem bloku nelagodno sprejete so bile spremembe političnega sistema. Čeprav nedorečene, dodelal naj bi jih šele prihajajoči XIV. kongres, so vseeno pomenile velik korak k demokratizaciji družbe. Vodilna vloga KPČ sicer ni bila sporna, vendar pa naj bi partija svojega političnega dela opravljala ne kot družbeno nadvlado, temveč kot službo družbenemu razvoju. Vodilna vloga partije naj ne bi bila samoumevna, temveč bi si jo morala zaslužiti. Program je tako poudaril stimulatívno in usmerjevalno vlogo partije, ki ne sme postati nekakšen upravnik družbenega razvoja. »*Nobena stranka ne more prevzeti monopola nad socialistično državno močjo, k njej morajo imeti dostop vse ljudske politične organizacije.*« Nova vloga partije naj bi tako dala več prostora pobudam drugih družbenih dejavnikov, omogočila popolno demokratizacijo znotrajpartijskega življenja, svobodno izmenjavo mnenj in uvedla načelo tajnega glasovanja.⁴¹

Sovjetska zveza in še bolj Nemška demokratična republika sta bili zaskrbljeni zaradi načelnih premikov v zunanji politiki, ki sta jih razumeli kot češkoslovaško približevanje Zvezni republiki Nemčiji. Vzhodnonemški predstavnik za stike s tujimi vojaškimi atašeji, polkovnik Winkler, je v pogovoru z jugoslovanskim atašejem dejal, da imajo zagotovila o navzočnosti pripadnikov ameriške in zahodnonemške vojske v ČSSR, ki prihajajo pod krinko turistov.⁴² V Chebu je bil julija, v času stopnjevanja napetosti med ČSSR in ostalimi dr-

³⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-127, Osvrt na akcijski program KPČ.

⁴⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-125, Informacija o unutrašnjem razvoju ČSSR i nekim spolnjepolitičkim implikacijama čehoslovačkih dogadjaja.

⁴¹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-125, Informacija o unutrašnjem razvoju ČSSR i nekim spolnjepolitičkim implikacijama čehoslovačkih dogadjaja in AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-127, Osvrt na akcijski program KPČ.

⁴² DA MIP, PA 1968, fasc. 25, Šifrirani telegram Berlin DSIP, št. 178, 10. 5. 1968, 417497.

žavami vzhodnega bloka, odkrit manjši arzenal orožja zahodnega izvora, za katerega se je kasneje potrdilo, da je bil tja namerno podtaknjen.⁴³ Maja so na podlagi sporazuma z Zvezno republiko Nemčijo začela delovati trgovinska predstavništva, češkoslovaško vodstvo pa ni nameravalo hiteti z normalizacijo odnosov, ki si jo je želela zahodnonemška vlada.⁴⁴

Jugoslovansko partijsko vodstvo je menilo, da je Akcijski program KPČ pomemben dokument, ki bo razburkal odnose z ostalimi državami vzhodnega bloka, zaradi česar je napeto spremljalo odzive iz Moskve.⁴⁵ CK KPSZ se je zaradi stanja v ČSSR sestal med 9. in 10. aprilom. Spremembe, ki so temeljile na programu, bi po mnenju Sovjetske zveze posegle v temeljna vprašanja, zaradi česar je Brežnjev pisal Aleksandru Dubčku o skrbeh, ki mu kratijo spanec.⁴⁶ Napetost v odnosih je naraščala, vendar pa niti Dubček niti Čisar osebno nista verjela, da bi bili tedanji pogoji primerni za neposreden sovjetski poseg v ČSSR, ki je uživala podporo mednarodne javnosti.⁴⁷ Jugoslovanska ambasada v Moskvi je v tem času poročala o pogovoru z enim izmed kandidatov za člana CK KPSZ, ki je v zasebnem pogovoru ocenil, da nova vodilna garnitura v Pragi nerealno ocenjuje notranje razmere. Po njegovem mnenju bi lahko hitro prišlo do »notranjih nemirov in bratomorne vojne«, sovjetska vlada naj bi zato razmišljala o morebitni vojaškem posegu.⁴⁸ 4. in 5. maja je bila v Moskvi na pogovorih češkoslovaška delegacija, ki je poslušala znova pojasniti, da ne odstopa od socialistične ureditve. V pogovoru je Brežnjev nakazal, da je Sovjetska Zveza pripravljena na ukrepanje, Dubček pa je zagotovil, da lahko sile Varšavskega pakta izvedejo manevrske vaje na češkoslovaškem ozemlju junija, čeprav so bile predvidene kasneje v letu.⁴⁹ O kritikah na svoj račun je delegacija podrobno

⁴³ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Materijal o Čehoslovačkoj, Sveska II, Informacija o razgovoru Dubčeka i Černjika sa Kadarom i Fokom, 13. VII. 1968. g. na čehoslovačko-madžarskoj granici, kao i nekim merama rukovodstva KPČ /Iz razgovora Slavika, člana Sekretarijata CK KPČ sa našima u Pragu/.

⁴⁴ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-215, Zabeleška o razgovoru S. Milosavljevskog, člana IK CK SKJ, sa J. Lenartom, kandidatom Predsedništva i sekretarom CK KPČ, 28. maja 1968. godine.

⁴⁵ Dimić, n. d., str. 221.

⁴⁶ Letter from Leonid Brezhnev to Alexander Dubček expressing concern about events in Czechoslovakia, april 11, 1968, v The Prague spring, 1998, str. 98–100.

⁴⁷ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-126, Informacija o internim ocenama Dubčeka i Čisarža o situaciji u ČSSR, 29. 4. 1968.

⁴⁸ DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Moskva DSIP, št. 343, 13. 4. 1968, 413963.

⁴⁹ Operacija Šumava so bile manevrske vaje sil Varšavskega pakta, ki so potekale v zgodnjem poletju 1968 na ozemlju ČSSR. Predvidene so bile sicer v kasnejšem terminu, vendar je poveljnik sil Varšavskega pakta maršal Ivan Jakubovski zahteval njihovo zgodnejšo izvedbo. Zahtevo je izrazil na svojem obisku v Pragi 25.–26. aprila, tik pred češkoslovaško-sovjetskimi pogovori v Moskvi, vendar jo je obrambni minister Martin Dzur zaradi notranjepolitičnega položaja v osnovi zavrnil in ponudil možnost izvedbe manevrov v letu 1969. Več v: Report by ČSSR national defense minister Martin Dzur on a meeting with Marshall Yakubovskii, Commander in chief of the Warsaw Pact Joint Armed Forces, April 24–25, 1968, v The Prague spring, 1998, str. 112–113.

poročala na sestanku predsedstva CK KPČ 7. in 8. maja, a teh podatkov v jugoslovanskih dokumentih ni zaslediti. Sočasno je v Moskvi potekal tajen sestanek 5 komunističnih partij, ki je obravnaval isto tematiko. ČSSR je bila tudi ena glavnih tem pogovora Tita z Leonidom Brežnjevom na obisku v Moskvi med 28. in 30. aprilom. V pogovorih je Tito zatrdil, da ne deli sovjetskega strahu in ima popolno zaupanje v češkoslovaško ljudstvo in KPČ, ki najbolje razume lastne probleme. Brežnjev je izrazil nezaupanje do češkoslovaškega vodstva, ki se je po njegovem večkrat izkazalo za nezanesljivo.⁵⁰

Notranjepolitično stanje v ČSSR se je maja po besedah Josefa Lenarta, sekretarja CK KPČ, dodatno zaostrojilo. Trend demokratizacije naj bi na razvoj vplival pozitivno, vendar pa je bila realizacija Akcijskega programa šibka, sama KPČ pa pretirano pasivna. Opažal je vpliv miselnih tokov, ki so pričakovali vzpostavitev demokracije izpred leta 1948, čemur bi se morala KPČ energično upreti. Vzpon meščanskih strank, ki so bile vključene v Ljudsko fronto, je bil sicer opazen, vendar so želeli večji poudarek dati novi vlogi fronte, ne pa samostojnim strankam. Politična aktivnost je bila veliko bolj živahna na Češkem kot na Slovaškem. Optimistično je opisal sodelovanje z ostalimi državami vzhodnega bloka, s katerimi naj bi imeli pogoste stike, program obiskov pa je v letu 1968 predvideval tudi obisk Tita v Pragi, kar je bila sprememba jugoslovanskih načrtov, saj so še dober mesec prej razmišljali o obisku Dubčka v Jugoslaviji.⁵¹ Bilateralno sodelovanje je ubralo podobno smer tudi na nekoliko nižji ravni, saj je med 13. in 15. majem ČSSR obiskal sekretar za zunanje zadeve Marko Nikezić, ki se je srečal z zunanjim ministrom Jiřijem Hájekom, sprejela pa sta ga tudi Dubček in Svoboda. V Prago je v začetku junija na vabilo podpredsednika vlade Lubomira Štrougala odpotoval tudi podpredsednik ZIS Kiro Gligorov, ki je bil prav tako sprejet pri obeh vodilnih.⁵²

Do resne krize v odnosih med ČSSR in 5 članicami Varšavskega pakta je prišlo v začetku julija. To je bila že tretja, a mnogo bolj argumentirana zaostritev. Prvi poskus zaviranja reform se je zgodil v Dresdnu konec marca, ko so predstavniki 5 komunističnih partij spoznali, da je v ČSSR prišlo do zloma birokratsko-centralističnega sistema. Naslednja kriza, ki je bila tudi po jugoslovanskem mnenju nevarna za razvoj notranjepolitičnega položaja, je izbruhnila nekoliko kasneje, ko je demokratizacija privedla do zahtev po uvedbi več-

⁵⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-212, Zabeleška o razgovoru sekretarja IK CKSKJ Mijalka Todorovića sa Ladislavom Šimovićem, ambasadorom ČSSR u SFRJ, 9. V. 1968 in Cable from the Czechoslovak ambassador to Yugoslavia, May 9, 1968, on Leonid Brezhnev's recent discussions with Josip Broz Tito, v *The Prague spring*, str. 144.

⁵¹ AJ, fond 507 fasc. IX, 22/I-156-245, I-215, Zabeleška o razgovoru S. Milosavljevskog, člana IK CK SKJ, sa J. Lenartom, kandidatom Predsedništva i sekretarom CK KPČ, 28. maja 1968. godine.

⁵² AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Materijal o Čehoslovačkoj, Sveska I, Kontakti rukovodilaca ČSSR i KPČ sa pretstavniciima SZ i KP posle januarskog plenuma KP Čehoslovačke.

strankarskega sistema oz. »liberalističnih in antisocialističnih odklonov«. To krizo je KPČ po jugoslovanskem mnenju dokaj uspešno rešila sama in s tem preprečila poseg od zunaj. Julijska kriza je predstavljala spremembo v odnosih, saj je bil poleg političnega v zgodbo vključen tudi neposredni vojaški pritisk. Kot izgovor za zaostritev odnosov so partije uporabile sporni manifest 2000 besed,⁵³ ki pa po jugoslovanskem mnenju ni prinašal ničesar skrb vzbujajočega. Razumeli so ga predvsem kot pavšalno obsodbo napak iz preteklosti, ne pa kot »kontrarevolucionarno platformo antisocialističnih sil«.⁵⁴ Pravi razlog za poseg je bil strah pred izrednim kongresom KPČ, ki je bil napovedan zgodaj jeseni. Uvod v kongres je predstavljala Akcijski program, potekale pa so že okrajne in okrožne partijske konference, na katerih so izbirali delegate. V veliki meri so delegati prihajali iz t. i. naprednih vrst. Upravičeno je bilo pričakovanje, da bo na kongresu prišlo do večjih kadrovske sprememb in dokončne utrditve novega vodstva in reformne politike.⁵⁵

Novost v odnosih je bil vojaški dejavnik. ČSSR je bila edina država Varšavskega pakta, ki je neposredno mejila na kapitalistične države, v kateri ni bilo stalno nameščenih sovjetskih enot. V ČSSR se je julija nahajalo večje število sovjetskih vojakov (ca. 16.000), ki so ostali po končani izvedbi manevrskih vaj Šumava. Po končanih manevrih so se s češkoslovaškega ozemlja umaknile vse enote ostalih držav Varšavskega pakta, sovjetske sile pa so se le simbolično zmanjšale oziroma so se celo s prilivom »turistov« povečevale. Poleg zastraševalnega učinka so manevri predstavljali tudi vajo za morebitni vojaški poseg v ČSSR. Vodstvo ČSSR je vztrajalo na umiku teh sil, vendar se je načelnik Varšavskega pakta, general Jakubovski, skliceval na tajni sporazum, ki ga je podpisal Novotný in je določal, da lahko v primeru ogroženosti sovjetske sile vkorakajo na češkoslovaško ozemlje. Obrambni minister Martin Dzur je bil po mnenju njegovega pomočnika, generala Dvoraka, v primežu, ker je bil po statutu Varšavskega pakta namestnik Jakubovskega in dolžan izvajati njegove ukaze.⁵⁶

Zaostritev je predstavljalo pismo CK KPSZ,⁵⁷ ki je bilo vsebinsko mnogo blažje kot pa komentar ob njegovi izročitvi. Sovjetski veleposlanik Červonenko

⁵³ Manifest 2000 besed je podpisalo čez 70 vodilnih intelektualcev, najprej je bil objavljen v časopisu Literární noviny, nato še v štirih dnevnikih časopisih in je predstavljal sicer ostro kritiko političnega in družbenega stanja, vendar ga je v duhu demokratizacije češke družbe potrebno razumeti kot poziv k doslednemu izvajanju reform, načrtanih v Akcijskem programu KPČ. Izšel je 27. junija 1968. AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Material o Čehoslovačkoj, Sveska III., 2000 reči.

⁵⁴ KPR, I-5-b, Integralni tekst informacije CK KPSS o situaciji u ČSSR, koju je preneo otpravnik poslova Ambasade SSSR, 11. VII. 1968.

⁵⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Materijal o Čehoslovačkoj, Sveska I, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR, Beograd, 19. jula 1968.

⁵⁶ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Materijal o Čehoslovačkoj, Sveska I, Informacija II. uprave DSNO o sovjetskim jedinicama u ČSSR i o stanju u ČSNA in Informacija o nekim aspektima u ČSSR, 10. VII 1968. godine.

⁵⁷ Poslano 4. julija 1968.

naj bi ob predaji dejal, da so vodstvo KPČ prevzeli revizionisti, ki dopuščajo protisocialistične in protisovjetske pojave. Pismu je sledil še niz pisem drugih KP, ki so bila po tonu podobna, nekoliko blažje je bilo le madžarsko.⁵⁸ Obvestila o poteku dogodkov na predsedstvu CK KPČ so v Jugoslavijo prihajala iz različnih virov, največkrat od člana sekretariata CK KPČ Vaclava Slavika. Ob prvem sovjetskem pismu je poudaril odlomek, ki je govoril o sovjetski pripravljenosti pomagati zdravim silam v KPČ in samemu CK. Češkoslovaška stran je to seveda razumela kot poskus menjave vodstva KPČ.⁵⁹ Podobno kot marca v Dresdnu je sovjetsko vodstvo načrtovalo sestanek vodstev socialističnih držav, ki naj bi potekal v Varšavi. Kljub soglasni zavrnitvi vabila na seji predsedstva CK KPČ o enotnosti ne moremo govoriti, tudi izjave članov češkoslovaškega vodstva se v tem razlikujejo, v nasprotju s Slavikom in Smrkovskim je bil František Vlasak mnenja, da je predsedstvo razdeljeno. Odločnost zavrnitve naj bi po Slavikovih besedah vplivala na konservativni del CK, ki je bil z vsebino pisem poprej seznanjen, saj so v Sovjetski zvezi računali, da bodo vabilo obravnavali v CK, kjer reformisti niso imeli prepričljive večine. Odločitev je Dubček prenesel Brežnjevju v telefonskem pogovoru, v katerem je poudaril, da češkoslovaško vodstvo ne želi, da se o notranjih vprašanjih razpravlja na multilateralnem sestanku, udeležba pa bi v ČSSR izzvala negativne politične posledice. Poudaril je, da je ČSSR pripravljena na bilateralne pogovore na češkoslovaškem ozemlju,⁶⁰ v okviru bilateralnih pogovorov pa so že načrtovani obiski delegacij KP Romunije in ZKJ.⁶¹ Predlagal je sestanek z Brežnjevom v Brnu, vendar ne pred umikom sovjetske vojske. Predsedstvo je sprejelo tudi odločitev, da Dubček, Černik, Smrkovski in Svoboda ne smejo zapustiti ozemlja ČSSR do konca XIV. kongresa. Predsedstvo je v neformalnih pogovorih izrazilo namen, da bi v Jugoslavijo poslalo enega izmed voditeljev, ki bi podrobneje pojasnil nastali položaj in pripravil obisk Tita.⁶² Neformalno je o

⁵⁸ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Materijal o Čehoslovačkoj, Sveska II, Informacija o toku sednice Predsedništva CK KPČ na kojoj razmatrano prvo pismo CK KPSS i neke napomene u vezi pisma pet KP.

⁵⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o prvom pismu CK KPSS CK KPČ, telefonskom razgovoru Dubček-Brežnjev, kao i nekim aspektima situacije u ČSSR – povlačenje sovjetskih jedinica /Iz razgovora Slavika, člana Sekretarijata CK KPČ sa našima u Pragu 11. jula/.

⁶⁰ Multilateralne pogovore bi sprejeli le pod pogojem, da se odvijaju na ozemlju ČSSR in ob prisotnosti ZKJ in KP Romunije. Več v: AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III Informacija o stavu Predsedništva CK KPČ prema prvom pismu CK KPSS, kao i nekim aspektima unutrašnje situacije . razgovora ambasadora Jakovlevskog sa J. Smrkovskim, članom Predsedništva CK KPČ i predsednikom Narodne skupštine, 12. jula 1968. god/.

⁶¹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III, Integralni tekst pisma koje I. sekretar CK KPČ Dubček uputio drugu Titu.

⁶² AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o prvom pismu CK KPSS CK KPČ, telefonskom razgovoru Dubček-Brežnjev, kao i nekim aspektima situacije u ČSSR – povlačenje sovjetskih jedinica /Iz razgovora Slavika, člana Sekretarijata CK KPČ sa našima u Pragu 11. jula/.

Titovi pripravljenosti za obisk Prage poizvedoval tudi zunanji minister Jiří Hájek, ki je poudaril, da bi po protokolu sicer moral najprej Dubček obiskati Beograd.⁶³ O tem so razpravljali tudi na seji predsedstva 12. julija, kjer so izvedeli, da je Nicolae Ceaușescu že pristal na obisk v Pragi, ker je poizvedovanja pri romunskem veleposlaniku napačno razumel kot formalno vabilo. Glavna tema sestanka je bilo pismo 5 komunističnih partij, v katerem so KPČ obvestili, da bo v primeru zavrnitve vabila sestanek v Varšavi vseeno izveden.⁶⁴ Madžarski voditelj János Kádár je predlagal bilateralni sestanek, ki je bil 14. julija na madžarski meji. Po besedah Josefa Smrkovskega je Kádár obljubil, da bo storil vse, kar je v njegovi moči, da bi preprečil poseg, ki je drugače bil že načrtovan, potrebno je bilo le še formalno soglasje vseh vpletenih držav. Smrkovski je jugoslovansko vodstvo prosil, naj pošlje v Varšavo svoje mnenje o razmerah v ČSSR, želel pa je, da bi Tito posređoval za podobna pisma še pri Ceaușescuju in sekretarju KP Italije Luigiju Longu.⁶⁵

Kot miritev položaja lahko razumemo tudi odgovor CK ZKJ na pismo CK KPSZ, v katerem so jugoslovansko vodstvo poskušali opozoriti razvoj na Češko-slovaškem, ki je bil za Moskvo nesprejemljiv. KPČ je bila za sovjetsko vodstvo neuspešna v maja obljubljenem boju proti desničarskim odklonom. Zaveza o samo idejnopolitičnih ukrepih KPČ je bila po sovjetskem mnenju nemogoča v času, ko so »*pridobitve socializma v nevarnosti, reakcionarne sile pa nameravajo obešati komuniste na ulične svetilke*«. ⁶⁶ V Borbi objavljen odgovor je jasno nakazal stališče jugoslovanskega vodstva, saj je v njem bilo ponovljeno Titovo zagotovilo Brežnjevju, da uživa češkoslovaško vodstvo njegovo zaupanje in izvaja uspešen odpor pred vsemi napadi na družbeno ureditev države. Ostro je bila zavrnjena možnost posega ali drugih oblik vmešavanja v notranje zadeve ČSSR in tako javno izražena podpora voditeljem praške pomladi.⁶⁷ Da je bila ta podpora v ČSSR dobro sprejeta, priča pogovor Jiříja Hájeka s Trpetom Jakovlevskim. Vendar po Hájekovem mnenju bilateralni odnosi niso bili v skladu s tem ozračjem na vseh ravneh, saj se niso hoteli izpostavlјati sicer pravilnim sovjetskim sumom, da je reformni proces v marsičem navdahnjen z jugoslovanskimi

⁶³ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o situaciji, koju dao ministar Hájek ambasadoru Jakovlevskim 12. VII 1968. god.

⁶⁴ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o sastanku Predsedništva CK KPČ, 12. VII na kome razmatrano pismo 5 KP SZ /Iz razgovora Slavika člana Sekretarijata CK KPČ – sa našima u Pragu/, Informacija o nekim aspektima u ČSSR, 10. VII 1968. godine in Informacija o stavu Predsedništva CK KPČ prema prvom pismu CK KPSS, kao i nekim aspektima unutrašnje situacije /Iz razgovora ambasadora Jakovlevskog sa J. Smrkovskim, članom Predsedništva CK KPČ i predsednikom Narodne skupštine, 12. jula 1968. god./.

⁶⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o nekim aspektima situacije u ČSSR dana 14. VII 1968. godine.

⁶⁶ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III, Informacija CK KPSS o situaciji u ČSSR, koju je preneo otpravnik poslova ambasade SSSR, 11. VII. 1968. godine.

⁶⁷ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III, Odgovor CK SKJ na informaciju CK KPSS o događajima u ČSSR.

izkušnjami in vodi ne samo v ustvarjanje socializma novega tipa, temveč tudi k politiki neuvrčenosti.⁶⁸ Iz istih razlogov je zastal tudi projekt sporazuma o prijateljstvu in sodelovanju (brez dela o vzajemni pomoči), saj sta Hájek in Dubček menila, da podpis ne bi bil oportun.⁶⁹ Podobno previdno se je izražal tudi Tito, ki je v intervjuju za New York Times zavrnil namig, da je proces demokratizacije v ČSSR povezan z jugoslovanskim vplivom.⁷⁰

Krizni sestanek petih partij v Varšavi je minil brez češke delegacije, na njem pa je bilo sprejeto pismo vodstvu ČSSR, v katerem je jasno videti znake, da je petorica pripravljena uporabiti tudi silo. Władysław Gomułka je na prvem delu sestanka sicer dejal, da se položaja v ČSSR ne da primerjati z madžarskimi dogodki, saj je tam prišlo do odkrite »protirevolucije«, medtem ko je češkoslovaški proces bolj prikrit in dolgotrajnejši.⁷¹ János Kádár je opozoril, da socialistični sistem v ČSSR propada in da je prehod na sistem jugoslovanskega tipa šele prva faza, ki vodi v kontrarevolucijo.⁷² V vsebini pisma poleg ponovnega naštevanja domnevnih napak češkoslovaškega vodstva najdemo seznam štirih osnovnih področij, kjer so po mnenju petorice bili potrebni takojšnji ukrepi. Poleg napada na vse desničarske odklone in ukinitve vseh političnih organizacij zunaj prejšnjega političnega modela so zahtevali ponovno uvedbo partijskega nadzora nad mediji in konsolidacijo KPČ na »pravoverni osnovi«. Slab znak je predstavljal poziv »zdravim« silam v KPČ k mobilizaciji v obrambo socializma.⁷³ Pismo je v Pragi naletelo na buren odziv, na seji predsedstva CK KPČ so bile obtožbe s strani večine članov zavrjene kot neutemeljene.⁷⁴ Tik po seji je Brežnjev v telefonskem pogovoru ponudil Dubčku možnost, da se delegaciji KPČ in KPSZ sestaneta v Kijevu ali Lvovu. Dubček je kasneje menil, da je na ta način Brežnjev želel neposredno vplivati na nekatere člane predsedstva. Izključeval ni niti možnosti, da bi sovjetska stran med pogovori objavila pismo iz Varšave, kar bi češkoslovaška javnost razumela kot kapitulacijo češkoslovaškega vodstva.⁷⁵ Trpe Jakovlevski je ocenil, da vsebuje pismo prvine ultimata in obtožnice, zahteve petorice pa kot nesprejemljive. Pismo po njegovem

⁶⁸ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o situaciji, koju dao ministar Hajek ambasadoru Jakovlevskim 12. VII 1968. god.

⁶⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Informacija o inicijativi ČSSR za potpisivanje sporazuma o prijateljstvu i saradnji sa Jugoslavijom.

⁷⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III, Naša zvanična javna reagovanja u vezi sa razvojem događaja u ČSSR.

⁷¹ Transcript of the Warsaw meeting, July 14–15, 1968 (excerpts), v: The Prague spring, 1998, str. 212.

⁷² Prav tam, str. 217.

⁷³ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska III, Tekst pisma pet komunističkih i radničkih partija socijalističkih zemalja upućeno CK KPČ, posle sastanka u Varšavi.

⁷⁴ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Informacija o toku sednice Predsedništva CK KPČ, na kome razmotreno pismo pet KP SZ /16. VII 1968. g./ Iz razgovora Slavika člana Sekretarijata CK KPČ – sa našima u Pragu.

⁷⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Informacija o telefonskom razgovoru Dubčeka sa Brežnjevim.

mnenju ni predstavljalo najodločnejšega koraka, prikazovalo pa je odločnost petorice, da zahtevane cilje izpolni. Dokaj pravilno je predvidel, da bo češko-slovaško vodstvo poskušalo čim mirneje odgovoriti, ne bo pa pogojev sprejelo, ker bi to predstavljalo kapitulacijo. Sporu se po njegovem mnenju ni dalo izogniti. V tem času v nasprotju s pričakovanji poleg razglasa ljudstvu in priprava na kongres vodstvo ČSSR ni izvajalo nobenih drugih ukrepov, da ne bi dodatno vznemirjalo petorice.⁷⁶

Pismo je v nasprotju s pričakovanji povežalo člane vodstva. Dodaten pritisk je namesto olajšanja prinesel umik sovjetskih čet iz ČSSR od 16. julija dalje, saj so ga namerno zavračevali.⁷⁷ Kljub Dubčkovi prošnji je bilo pismo 17. julija objavljeno, zato so ga 19. julija objavili tudi v ČSSR skupaj z odgovorom. V odgovoru se sklicujejo na sklepe posvetovanja komunističnih partij 1957 v Moskvi, ki so potrjevali suverenost in nevmešavanje v notranje zadeve posamičnih držav. Pismo je bilo objavljeno tudi v jugoslovanskem tisku.⁷⁸ Javna podpora jugoslovanskega vodstva je bila v tem času močnejša. 12. julija je Tito v intervjuju za egiptovski Al Ahram izjavil, da bi bila uporaba sile v ČSSR kratkovidna poteza petorice ter da socialistična ureditev ni ogrožena. Veliko publiciteto je doživel tudi del IX. seje CK ZKJ o posledicah morebitnega posega v ČSSR. »Vsako tako dejanje bi pomenilo podporo konservativnim in reakcionarnim silam na Češkoslovaškem in širše.«⁷⁹ V tem času je v Pragi ustanovljeno Društvo prijateljev Jugoslavije, češkoslovaška televizija pa je 17. julija nenapovedano predvajala oddajo ob 20. obletnici resolucije Informbiroja z naslovom Jugoslavija je bila prva.⁸⁰ V javnosti naj bi oddaja ustvarila aluzijo na stabilen zunanje-politični položaj socialistično urejene Jugoslavije, kljub temu da ta ni bila del vzhodnega bloka.

Sestanek predsedstva KPČ 17. julija je bil namenjen vsebini odgovora na varšavsko pismo. Udeležil se ga je tudi predsednik Svoboda, ki je izrazil podporo Dubčku in ostalim. Isto noč je po pogovoru z Dubčkom v Moskvo odšel sovjetski ambasador Červonenko, ki naj bi prenesel sovjetsko odločitev o bilateralnem sestanku na ozemlju ČSSR. Sovjetska odločitev ni bila jasna, saj so vztrajali na pogovorih na sovjetskih tleh.⁸¹ Predsedstvo je razpravljalo tudi o

⁷⁶ MIJ, KPR, I-2, Put J. B. Tita u Čehoslovačku 9.–11. VIII 1968, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR.

⁷⁷ Umik je trajal vse do 3. avgusta. The Prague spring, 1998, str. 309 in AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Ocena ambasadora Jakovlevskog situacije u ČSSR posle pisma 5 partija sa sastanka u Varšavi, 17. jula 1968. godine.

⁷⁸ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Odgovor predsedništva CK KP Čehoslovačke na pismo pet KP SZ /prema objavljenom tekstu u Borbi od 19. jula 1968./.

⁷⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Sveska II, Naša zvanična javna reaganja u vezi sa razvojem dogadjaja u ČSSR.

⁸⁰ Poročilo trdi, da je bil poseben poudarek dan na odločnost jugoslovanskega vodstva in samega Tita ter samostojni poti Jugoslavije po tem času. Oddaja naj bi okrepila razpoloženje javnosti in okrepila podporo vodstvu ČSSR. AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Inicijativa u ČSSR za formiranje jugoslovensko-čehoslovačkog društva.

⁸¹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Razgovori Dubček-Červo-

obisku Tita, ki so ga želeli izvesti čim prej. V primeru da bi KPSZ zavrnila možnost pogovorov, so želeli obisk izvesti že v naslednjem tednu, drugače pa tik po pogovorih.⁸² Položaj je pred tem dodatno zaostrila sovjetska nota, v kateri so razvoj dogodkov v ČSSR povezali z ogrožanjem varnosti držav Varšavskega pakta. ČSSR so obtožili za pretirano odprtost meje, prek katere naj bi se v državo infiltriralo več agentov, navedbe pa povezali še z najdbo orožja zahodnega izvora na jugu Češke. Delovanje »imperialističnih krogov z Zahoda« naj bi predstavljalo nevarnost za vse članice Varšavskega pakta in naj ne bi bilo notranja zadeva ČSSR.⁸³ Napetost se je nato nekoliko zmanjšala, saj je 22. julija sovjetsko vodstvo popustilo in pristalo na bilateralni sestanek v ČSSR. Veleposlaništvo v Pragi je ocenilo, da bo Sovjetska zveza ponovno poskušala pritiskati na predsedstvo CK KPČ, saj s konfrontacijo predsedstva s CK ni uspela.⁸⁴ Kraj pogajanj je bil tajen, vendar so pravilno domnevali, da se bo zgodil tik ob meji, v Čierni nad Tiso. Jakovlevski je tik pred začetkom pogovorov zapisal, da je optimizem Smrkovskega iz pogovora v pogovor hlapel. Smrkovski je omenil, da so se iluzije o nujni, da se najprej srečajo s Sovjeti in šele nato s Titom, Ceaușesucjem in nekaterimi voditelji zahodnih komunističnih partij, razblinile.⁸⁵ Podpredsednik vlade Lubomir Štrougal je trdil, da je Dubček pod velikim pritiskom, saj dojema povezavo ČSSR s Sovjetsko zvezo kot edino naravno, kljub nekaterim trenutnim razlikam. Dubček nikakor ni hotel postati človek, ki bi to zvezo razdril.⁸⁶

Na sestanku v Čierni ni prišlo do pomiritve odnosov, sklenjeni pa so bili nekateri kompromisi, ki so napetost ublažili. Delegacija KPČ je privolila v dve zahtevi, ki sta po mnenju članov Mestnega komiteja KPČ Prage bila tudi v interesu KPČ. Privolili so v zaustavitev protisovjetske kampanje, ki je po njihovem mnenju ni bilo, vendar je ta ukrep doživel neodobravanje v novinarskih vrstah. Obljubili so tudi, da bodo prepovedali delovanje opozicije in strank zunaj Ljudske fronte. Sovjetska stran naj bi po treh dneh in pol pogovorov postala bolj kompromisna zaradi enotnosti in močne javne podpore češkoslovaškemu vodstvu. Brežnjev je sicer bil pripravljen na dolgotrajne pogovore, saj naj bi

njenko, 19. jula 1968, u vezi susreta delegacije KPČ i KPSS /Iz razgovora Hejzlera i Slavika sa našima u Pragu, 19. jula/.

⁸² AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Tok sednice Predsedništva CK KPČ, 17. VII 1968. godine i razgovor Dubčeka sa ambasadorom SSSR Červonjenkom u noći između 17. i 18. jula.

⁸³ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Nota Vlade SSSR Vladi Čehoslovačke, 20. jula 1968. godine.

⁸⁴ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Ocena situacije uoči susreta rukovodstva KPČ i KPSS koju nam 23. jula uputila naša Ambasada u Pragu.

⁸⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Pred predstojeći sastanak rukovodstva KPČ i KPSS /Iz razgovora Smrkovskog sa ambasadorom Jakovlevskim, 25. VII 1968. godine/.

⁸⁶ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-136, Dopunski material, Potpredsednik vlade ČSSR Štrougal o predstojećim razgovorima rukovodstva KPČ i KPSS.

dejal, da je pripravljen ostati tudi teden ali dva, samo da se stvari končno razčistijo.⁸⁷ Dosežek pogovorov je bil sklep, da se predstavniki šestih komunističnih partij ponovno sestanejo 3. avgusta v Bratislavi. Po tem sestanku je po mnenju praških komunistov še vedno obstajala nevarnost nadaljnjih pritiskov, vendar je bila državna neodvisnost ohranjena in poseg preprečen. Sklepi januarskega plenuma so ostali v veljavi, zagotovljen pa je bil tudi nemoten sklic partijskega kongresa.⁸⁸

Deklaracija, ki so jo sprejeli po pogovorih v Bratislavi, je bila stereotipen dokument, značilen za države vzhodnega bloka. Vir iz Moskve trdi, da se je z njo končala faza merjenja moči in deloma vsebuje cilje, ki so si jih države vzhodnega bloka zadale na sestankih v Dresdnu in Varšavi. Izjava naj bi poleg tega imela tudi močan propagandni pomen na Vzhodu, saj je bilo potrebno omiliti vtis pisma iz Varšave, kjer so bile predstavljene maksimalne zahteve do ČSSR. Češkoslovaške koncesije niso bile majhne, saj v deklaraciji manjka klasični člen, ki zagotavlja nevmešavanje v notranje zadeve posameznih članic Varšavskega pakta,⁸⁹ vsebuje pa zavezo o obrambi obstoječega socialističnega sistema in obvezo o članstvu ČSSR v njem. Češkoslovaška zunanja politika se je morala podrediti interesu vzhodnega bloka in Sovjetske zveze. Večjo zavoro so doživele tudi gospodarske reforme, saj naj bi se obstoječi sistem le izboljševal, ne pa bistveno spreminjal. Posebnosti družbenega razvoja ČSSR so opredeljene v formulaciji, ki je predvidevala nacionalne posebnosti, ki jih je treba upoštevati. Češki zunanji minister Hájek je kot najbolj pozitiven učinek deklaracije ocenil to, da se ČSSR lahko končno posveti svojim notranjim težavam, deklaracija sama pa v primerjavi z varšavskim pismom ni predstavljala ničesar novega. Z njim se ni strinjal Josef Lenart, ki je menil, da deklaracija ni bila temelj za prevelik optimizem, predstavljala pa je pogled v prihodnost.⁹⁰

Podaljšanje pogajanj v Čierni in bratislavski sestanek sta bila vzrok, da so obisk Tita znova prestavili, očitno v naglici, saj so 30. julija celo zaprosili Jánoša Kádárja, naj omogoči bivanje Tita na Madžarskem, če bi vlak iz Beograda medtem že odpotoval proti ČSSR.⁹¹ Zaradi sprememb, ki so jih prinašali sklepi bratislavske deklaracije, se je spremenil tudi sam namen Titovega obiska. Jakovlevski je menil, da je bilo obisk treba kljub temu izvesti, vendar pa naj bi se spremenil njegov poudarek. Če je bil obisk najprej bil namenjen podpori vodstvu ČSSR na zunanje-politični ravni, je po pogajanjih v Bratislavi predvsem pomenil podporo drži češkoslovaškega vodstva na pogajanjih in utrjevanju njegovega notranjega položaja. Okrepitev odnosov z Jugoslavijo, ki naj bi simbo-

⁸⁷ MIJ, KPR, I-2, Poseta J. B. Tita u Čehoslovačku 9–11 VIII 1968, Telegram št. 458.

⁸⁸ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-227, Zabeleška o razgovoru vodjenom izmedju više članova MK KPČ Praga i F. Wintera, savetnika Ambasade, 3. avgust 1968.

⁸⁹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-229, Tito u ČSSR, Osvrt na deklaraciju u Bratislavi.

⁹⁰ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-146, O rezultatima pogovora u Čierni i Bratislavi /mišljenja ČS rukovodilaca/.

⁹¹ MIJ, KPR, I-2, Poseta J. B. Tita u Čehoslovačku 9–11 VIII 1968, Telegram št. 458.

lizirala neodvisnost in enakopravnost v mednarodnih in medpartijskih odnosih, bi po mnenju Jakovlevskega pomirila razburkano češko javno mnenje, ki je sumilo, da so bili v Bratislavi sklenjeni tudi tajni dogovori o dodatnih koncesijah s strani češkoslovaškega vodstva.⁹²

Obisk delegacije ZKJ s predsednikom Titom na čelu se je odvijal med 9. in 11. avgustom, nekaj dni kasneje pa je Prago obiskal še Nicolae Ceaușescu. V javnosti sta bila oba obiska zelo odmevna, bistveno drugače je potekal obisk Walterja Ulbrichta, ki ga je zbrana množica v Karlovih Varih izžvižgala.⁹³ Čeprav je kazalo, da je najhujša kriza mimo, se je sovjetsko vodstvo tedaj že nagibalo k posegu. Brežnjev je 9. in 14. avgusta obtožil Dubčka, da se češkoslovaška stran ne drži sporazuma, zaradi česar bi lahko bila SZ primorana v revizijo svojih stališč.⁹⁴

Pogovori med delegacijama so potekali 9. in 10. avgusta. Uradni del pogovorov je bil po mnenju nekaterih sodelujočih v primerjavi z osebnim pogovorom Dubčka in Tita dokaj zadržan, kar pripisujejo dejstvu, da je v češkoslovaški delegaciji sodeloval tudi promoskovski Vasil Bilak.⁹⁵ Osrednji del pogovorov je predstavljal pregled družbenega in gospodarskega razvoja po januarskem plenumu ter predstavitev jugoslovanskih izkušenj, predvsem na področju gospodarstva in federalizacije države. Delegacija ZKJ je izrazila popolno podporo spremembam v ČSSR, saj so menili, da so spremembe nujne za stabilizacijo razmer. Ta podpora naj bi pomagala pri normalizaciji češkoslovaških odnosov s Sovjetsko zvezo. Tito je pozitivno ocenil rezultate sestanka v Bratislavi, saj naj bi si ČSSR priborila pravico do samostojnega razvoja, kljub temu da vse sporne točke niso bile rešene. Jugoslovansko vodstvo se je zavezalo, da bo še naprej poskušalo prepričati ostale socialistične države o pravilnosti češkoslovaških stališč. Posebej je bilo poudarjeno, da se Titova izjava za Al Ahram ne razlikuje od njegovih izjav v pogovorih z vodilnimi v Sovjetski zvezi. V nasprotju z dokaj dobro obveščenostjo jugoslovanskega vodstva o političnem dogajanju v ČSSR pa je oviro predstavljal dejstvo, da so še v času pogovorov imeli zelo površne informacije o sestankih v Bratislavi in Čierni. Ocenili so, da sta sestanka sicer prinesla za ČSSR koristen predah, vendar pa naj bi dejanski vzroki spora ostali nerešeni. Od tod naj bi izhajal češkoslovaški interes za tesnejšo povezanost z Jugoslavijo, pričakovali so namreč, da bo spor ostal vir nadaljnjih dolgotrajnih konferenc, ki bodo vplivale tudi na sklepe septembra načrtovanega partijskega kongresa. V zapisniku pogovorov je izpostavljena pluralizacija, oziroma nastajanje opozicije. ČSSR je že v Čierni sicer obljubila, da bo delovanje opozicije zunaj Ljudske fronte, ki so jo nameravali preurediti po jugoslovanskem zgledu, omejila oziroma prepovedala. Tito je iz-

⁹² DA MIP, PA 1968, fasc. 28, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 476, 5. 8. 1968, 428378.

⁹³ DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 495, 14. 8. 1968, 429401.

⁹⁴ The Prague spring, 1998, str. 311.

⁹⁵ DA MIP, PA 1968, fasc. 27, Šifrirani telegram Praga DSIP, 429401.

razil zadovoljstvo z ostrejšimi ukrepi, ki jih je v zvezi s tem napovedal Dubček.⁹⁶ Češkoslovaška stran je bila z učinkom Titovega obiska zelo zadovoljna, dober vtis pa je še bolj utrdila odmevna tiskovna konferenca.⁹⁷ Zadovoljstvo nad tokom pogovorov in »politično modrostjo«⁹⁸ jugoslovanske delegacije je izrazil tudi sovjetski veleposlanik Červonenko.⁹⁸

Invazija sil Varšavskega pakta v noči med 20. in 21. avgustom je za jugoslovansko vodstvo predstavljala presenečenje. Svoje razočaranje nad posegom in podporo češkoslovaškemu vodstvu je obelodanilo na sejah predsedstva in Izvršnega komiteja ZKJ 21. in 23. avgusta.⁹⁹ Možnost, da bi sile Varšavskega pakta posredovale tudi zunaj meja ČSSR, se je po 22. avgustu zdela neverjetna, zato je po mnenju Jana Pelikana tudi zanimanje predsednika Tita za aktivnejšo politiko do ČSSR po tem datumu upadlo. Vojaški poseg v ČSSR ni potekal povsem po načrtu, kljub temu da češkoslovaške oborožene sile invazije niso poskušale preprečiti. Položaj je poskušal umirjati predsednik Svoboda, vendar je bil njegov manevrski prostor omejen. Posebno težavo je predstavljala »ugrabitev«¹⁰⁰ najvidnejših članov vodstva. Internirani so bili predsednik KPČ Aleksander Dubček, predsednik vlade Oldrich Černik, predsednik skupščine Josef Smrkovsky in vodja Ljudske fronte František Kriegl. Državlanski nemir se kljub navzočnosti okupacijskih sil ni polegel, v Pragi je v ilegali nemudoma začel stalno zasedati izredni kongres KPČ, ki je potrdil zavezo o uresničevanju ciljev praške pomladi, vanj pa so bili izvoljeni tudi internirani člani vodstva.¹⁰⁰ Načrt, po katerem bi vodstvo ČSSR prevzela nova vlada, sestavljena iz predstavnikov konservativne struje, ni uspel, zato je v Moskvi 24. avgusta prišlo do pogajanj s predstavniki legalnega vodstva ČSSR, tudi interniranimi. Kljub temu da so poskušali Dubček in ostali ponuditi svoj koncept reševanja krize, so bili prisiljeni dva dni kasneje podpisati sovjetsko različico protokola. V Moskvi je češkoslovaška delegacija poskušala doseči tri cilje: vrnitev interniranega vodstva, odhod okupacijskih sil in rešiti čim več od reformnega procesa. Podpisani protokol po mnenju Oldricha Černika ni predstavljal kapitulacije, temveč edini izhod iz krize, ko češkoslovaška stran ni imela več nikakršne možnosti za pogojevanje sklepov. Za ohranitev določenih pridobitev praške pomladi so bili prisiljeni v ponovno uvedbo cenzure v medijih, popolno prepoved opozicijskega delovanja, preklic sklepov izrednega kongresa KPČ, kadrovska čistko, sile Var-

⁹⁶ DA MIP, PA 1968, fasc. 28, Šifrirani telegram Praga DSIP, št. 476, 5. 8. 1968, 428378; AJ, fond 507, fasc. IX, 22/I-156-245, I-229, Tito u ČSSR, Razgovori delegacije SKJ sa Josipom Brozom Titom na čelu i KPČ sa Aleksandrom Dubčekom na čelu, održani 9. i 10. avgusta 1968. godine u Pragu in Poseta delegacije SKJ Čehoslovačkoj.

⁹⁷ MIJ, KPR I-2, Konferencija za štampu predsednika Tita u Pragu.

⁹⁸ DA MIP, fasc. 28, Šifrirani telegram Praga DSIP, 429415.

⁹⁹ Dimić, n. d., str. 205.

¹⁰⁰ MIJ, KPR I-5-b, Bilten o događajima u ČSSR, broj 1, 24. avgusta 1968 in AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-147, Deklaracija vanrednog kongresa Komunističke partije Čehoslovačke.

šavskega pakta pa so se nameravale umikati počasi, dosegli so le takojšnji umik v vojašnice, iz ČSSR pa po stabilizaciji razmer. Popoln umik sil je bil predviden šele, ko bi poveljstvo Varšavskega pakta ocenilo, da je ČSSR sposobna sama zavarovati svojo zahodno mejo.¹⁰¹ Kot je iz kasnejšega razvoja dogodkov znano, pa ta sporazum ni pomenil konca sovjetskega vmešavanja v češkoslovaško politično življenje, ki se je na stare »pravoverne« temelje vrnil šele poleti 1969.

Lahko trdimo, da je še največjo neposredno vlogo v češkoslovaški politiki Jugoslavija odigrala v tednu po invaziji, ko je diskretno podpirala nekatere člane češkoslovaške vlade. Ti so se med invazijo znašli na dopustu v Jugoslaviji in so poskušali politično delovati iz Beograda.¹⁰² Skupino so sestavljali ministri Ota Šik, Jiří Hájek, František Vlasak in član vlade Štefan Gašparik. Šik in Vlasak sta letovala v Istri, zato sta takoj po novici o invaziji v ČSSR poklicana na pogovor k predsedniku Titu na Brione. V Beogradu je četverica 22. avgusta izdala razglas o podpori vodstvu KPČ in češkoslovaški vladi. V tem času so se srečali z vodilnimi jugoslovanskimi politikami. Jiří Hájeka je sprejel sekretar za zunanje zadeve Marko Nikezić, skupaj z ostalimi pa tudi Edvard Kardelj, Koča Popović in Veljko Vlahović. Na teh srečanjih so pridobili pristanek jugoslovanskih oblasti za politično delovanje v Jugoslaviji kot del legalne vlade, ne pa kot vlada v pregnanstvu, saj bi to spravilo jugoslovanske oblasti v neroden položaj. V prvih dneh so imeli pomanjkljive stike z ostalimi 22 člani vlade ČSSR, ki je delovala v Pragi pod vodstvom podpredsednika Lubomira Štroukala. Zaradi verjetnosti, da bo KPČ prisiljena delovati v ilegali, so jugoslovanske oblasti v sodelovanju z ambasado zaprosili za oddajno opremo in šifre za stik z domovino. Po vrnitvi delegacije s pogajanj v Moskvi to ni bilo več potrebno, rešilo pa je tudi jugoslovansko vlado diplomatske zadrege, ki bi lahko nastala, če bi obveščevalne službe sporočila prestregle.¹⁰³ Jiříju Hájeku je jugoslovanska vlada omogočila, da je po navodilih skupščine ČSSR odpotoval v

¹⁰¹ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-150, Informacija, koju je 28. i 29. o. m. poslala naša ambasada u Pragu na osnovu izlaganja Dubčeka, Černika i Smrkovskog.

¹⁰² V Jugoslaviji je bilo na počitnicah večje število češkoslovaških turistov, ki iz se razumljivih razlogov niso mogli ali želeli vrniti v ČSSR. Večini je bila skladno s sporazumom s ČSSR omogočena vrnitev prek Avstrije, tudi če niso imeli avstrijskih vizumov, jugoslovanske oblasti pa niso dopustile prehoda meje tistim, ki so želeli potovati na Zahod. Vse zahteve za azil (obravnavana je bila tudi težava prosilcev za azil na diplomatskih predstavništvih SFRJ v ČSSR) ali status begunca so zavračali in omogočali državljanom ČSSR, da ostanejo v Jugoslaviji do izteka veljavnosti turističnega vizuma. Ta pravila niso veljala v posebnih primerih (npr. člani vlade ČSSR). Meje s Češkoslovaško so bile normalno prehodne, saj se je na »spoznavanje prijateljske socialistične in bratske pomoči« članic Varšavskega pakta konec avgusta brez večjih zapletov odpravila delegacija političnih delavcev iz Kopra. DA MIP, PA 1968, fasc. 28, Zabeleška sa sastanka održanog u Službi za pravne poslove DSIP na dan 26. avgusta 1968. godine po pitanju boravka čehoslovačkih gradjana u SFRJ i povratku u ČSSR, 429294 in Andrej Miklavčič, Balkan je utrujen, Lipa, Koper, 2003, str. 73.

¹⁰³ MIJ, KPR I-5-b, Zahtev predstavnika ČSSR za pomoć u uspostavljanju veza sa zemljom, 25. 8. 1968 in DA MIP, PA 1968, fasc. 25, Zabeleška o razgovoru Dj. Vukolića, v.d. načelnika I Uprave sa L. Šimovičem ambasadorom ČSSR u Beogradu, 27. avgusta 1968. godine.

New York na zasedanje VS OZN.¹⁰⁴ Izogibajoč se stikom z zahodnimi diplomati, je ravnal po nasvetih jugoslovanskega predstavnika v OZN Antona Vratuše in sprožil vprašanje invazije v ČSSR, ki je doživela obsodbo, vendar je resolucijo onemogočil sovjetski veto. Umik tega vprašanja iz OZN je bila tudi ena izmed zahtev sovjetskega vodstva v času moskovskih pogajanj. Šik in Vlasak sta v tem času odpotovala v Romunijo na srečanje s Ceaușesucjem. Po vrnitvi interniranih voditeljev iz Sovjetske zveze so s svojim političnim delovanjem v Jugoslaviji zaključili in se po vrnitvi Háječka iz ZDA, ki je sicer načrtoval turnejo po prestolnicah Evrope, vrnil v domovino. V Jugoslaviji je v nenavadni vlogi do oktobra ostal le Ota Šik kot posebni sekretar češkoslovaške ambasade, ki naj bi po neimenovanem viru ostal v tujini kot potencialni član novega vodstva KPČ, če razvoj dogodkov v ČSSR ne bi tekel v duhu moskovskega protokola.¹⁰⁵ Po 23. avgustu je interes jugoslovanskega vodstva za delovanje te skupine upadel, v negotovih razmerah je predstavljal zadrego in povod za sovjetske obtožbe o jugoslovanskem vmešavanju v češkoslovaške zadeve.¹⁰⁶

Tik pred invazijo je madžarski voditelj Jánoš Kádár o jugoslovanski vlogi na Češkoslovaškem rekel: *»Jugoslavija nikakor ne želi kontrarevolucije v tej državi in bilo bi jo nesmiselno in škodljivo za to obtoževati. Jugoslavija podpira proces v ČSSR na podoben način, kakor je tolmačila in spremljala madžarske dogodke leta 1956, v želji da se razvoj in notranja situacija v maksimalni meri približata jugoslovanskemu tipu socializma.«*¹⁰⁷ Ta ocena je verjetno realna, saj si jugoslovansko vodstvo ni želelo hujše zaostritve odnosov z vzhodnim blokom, želelo pa si je potrditve o pravilnosti svoje notranje in zunanjepolitične usmeritve, kot ugotavlja Ljubodrag Dimić. Češki balkanolog Jan Pelikan pa meni, da medsebojni odnosi v času Praške pomladi niso igrali pomembnejše vloge, sam Titov obisk pa je pomenil le eno izmed njenih sklepnih epizod. Dostopni viri ne povedo veliko o mnenju Tita o razvoju dogodkov na Češkoslovaškem, vendar pa bi bilo glede na notranje razmere v Jugoslaviji smiselno trditi, da je reformno gibanje podpiral zaradi vprašanja prestiža in krepitve jugoslovanske zunanjepolitične vloge. Težko pa bi bilo verjetno, da se je popolnoma strinjal s stopnjo liberalizacije češkoslovaške družbe.

¹⁰⁴ MIJ, KPR I-5-b, Bilten o dogadjajima u ČSSR, broj 1, 24. avgusta 1968.

¹⁰⁵ AJ, fond 507, fasc. IX, 22/II-105-145, II-150, Informacija, koju je 28. i 29. o. m. poslala naša ambasada u Pragu na osnovu izlaganja Dubčeka, Černika i Smrkovskog.

¹⁰⁶ Jan Pelikan: Pokušaj stvaranja jezgra čehoslovačke emigracije u Jugoslaviji nakon sovjetske okupacije Čehoslovačke u avgustu 1968. godine. V: Tokovi istorije, 2007, št. 1–2, str. 81–106.

¹⁰⁷ KPR, I-5-b, Dogadjaji oko Čehoslovačke /obaveštajne informacije/, 10. jula 1968.

TITO AND THE PRAGUE SPRING IN THE YUGOSLAV DIPLOMATIC SOURCES

SUMMARY

The examination of resources in the Belgrade diplomatic archives provides the researchers with an abundance of documents, pointing at a lively interest of the Yugoslav leadership in the developments in Czechoslovakia in the end of the 1960s. The relations between the two states were at a very high level even before the changes in the Czechoslovak leadership in the first months of 1968. The common denominator was the reform of both economies; however, the reform process in Yugoslavia also influenced the realm of the social regime. Strong orientation of the Czechoslovak leadership at the time, with Antonín Novotný at the helm, towards the Eastern political space, hindered the process. Thus at least until the establishment of the so-called Action Programme, which outlined a more radical reform of the Czechoslovak society, we can follow attempts at avoiding any comparison with Yugoslavia. The Yugoslav leadership had a quite restrained public attitude to the changes, since the response of the majority of the Eastern Bloc was negative. The new reform leadership with Alexander Dubček as the first secretary expressed friendly intentions towards Yugoslavia, but the pressure of the Soviet Union and the unsolved issue of the dominance of the forces within the leadership prevented a more obvious public manifestation of these intentions. Belgrade was very well informed about the internal struggles and problems with the other Eastern Bloc countries during frequent contacts with the highest representatives of the Czechoslovak authority structures. The swift response of the members of the socialist camp at the meeting in Dresden in the end of March meant trouble, since the Communist Party of Czechoslovakia started losing the control of the liberalization process after February 1968. The Yugoslav leadership, otherwise reserved in its comments of the process, also expressed concern about that fact. In their talks with Dubček, the Secretary of Foreign Affairs Marko Nikezić and President Tito especially expressed their concern with the emergence of political pluralism, because the Socialist Party, until then subordinated to the Communist Party of Czechoslovakia, and various interest associations tried to operate in the manner of political parties. The political Manifest of 2000 Words also gave rise to mixed feelings. In the early summer the signs, well known to Tito and his associates due to the 1948 events, suggested that the socialist camp is likely to intervene in the Czechoslovak Socialist Republic. They had access to reports on the meetings of five communist parties; the rhetoric of Leonid Brezhnev became increasingly tense during his talks with Dubček; the Warsaw Pact forces refused to retreat after their military manoeuvres; and several incidents were instigated, supposedly proving that the territory of the Czechoslovak Socialist Republic was not safe from the invasions from the West. Even though the

Yugoslav side was in favour of Dubček's visit to Yugoslavia, they quickly decided that this would not be suitable in those circumstances. Therefore in July, in the already very strained atmosphere, they organised President Tito's visit to Prague instead. Through their contacts in the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, they were informed that the Hungarian president János Kádár was barely able to prevent an armed intervention; and they were very familiar with the situation of the Czechoslovak Army. The visit was postponed several times, because immediately before this meeting other meetings took place in Čierna upon Tisou and in Bratislava, at least seemingly calming the disagreements between the Czechoslovak Socialist Republic and five other communist parties. Thus Tito's visit was carried out between 9 and 11 August. It was in line with the visit of the Romanian leader Nicolae Ceaușescu, which took place a few days later, and it could only mean a symbolic expression of the support of the Prague Spring politics, which ended a bit more than two weeks later with the invasion of the Warsaw Pact forces. The moral support of the Yugoslav politics and its decisive condemnation of the invasion were very resounding among the population. Most probably this is why even today some theories ascribe important merits for the defence of the reform process in Czechoslovakia to the Yugoslav leadership. But we can definitely claim that the most important and direct role in the Czechoslovak politics was played by Yugoslavia in the week after the invasion, when it discretely supported certain members of the Czechoslovak government vacationing in Yugoslavia in the time of the invasion.